

Валентин Гешев

АВТОРСКА СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИЯ ХАРАКТЕР НА ТРУДОВЕТЕ МУ

Август 2018 г.

I. ТРУДОВЕ, НЕПРЕДСТАВЕНИ ЗА КОНКУРСА ЗА ПРОФЕСОР

I. 1. Дисертация за получаване на научната степен доктор (кандидат на филологическите науки) и свързани с нея публикации

Докторската ми дисертация на тема *Развитие на предложната система в българския и полския език (до XVII век включително)* с обем от 677 машинописни страници бе защитена на 14 март 1991 г. Не е издавана като книга. В нея системата на българските и полските предлози се разглежда съпоставително, сравнително и диахронно – българските в представителни текстове от XI, XIV, XV и XVII в., а полските в текстове от XIV и XVII в. Описана е тяхната съчетаемост (лява и дясна) с категорията падеж и с лексикалната (и лексикограматичната) семантика на глаголите, прилагателните и имената, с които съответните предлози влизат в синтагматични отношения. Правят се изводи за историческото развитие на предлозите и на езиковите единици, с които те взаимодействат.

Във връзка с темата за предлозите се появиха статии, студии и доклади № 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 15¹. В тях на по-широк сравнителен и съпоставителен фон се разглеждат въпроси като:

- а) взаимодействието между аналитизъм, безпадежност, изолация, деграматикализация;
- б) взаимодействието на предлозите с аналитизма и отношението между аналитизъм и балканизми;
- в) особеностите на предлога като своеобразна част на речта и неговото лексикално значение;
- г) участието на предлога в синтактичното оформяне на именната група при определен вид предикати.

I. 2. Други теми

През същия период започвам да се занимавам с теми, които ще продължа да разработвам по-късно:

- а) механизмите на синтагматично свързване в славянското просто изречение (№ 7, 9);
- б) синтаксисът на простото изречение и значението на падежите в среднобългарски и ранноновобългарски (№ 8, 12, 14);
- в) остатъци от древни падежни значения в старобългарски (№ 13);

---

¹ Номерацията на публикациите е според представения за конкурса техен общ списък.

г) връзката на диалектното членение на българския език със средновековните граници (№ 16, № 20);

д) взаимодействието на българския и украинския език в средновековна Молдова на фона на общата им книжовна традиция (№ 18).

I. 3. Хабилизационен труд за доцентура

Хабилизационният ми труд за доцентура беше озаглавен *Славистичен поглед върху историята на българския език* и бе разгледан в Катедрата по славянско езикознание през 1997 г. Не е издаван като самостоятелна книга. В него се разглежда най-вече взаимодействието между езиковата структура на българския език и постоянно развиващата се книжовна традиция. Примерни текстове от различни векове, различни жанрове и с различен географски произход се анализират на всички езикови равнища. Набляга се на правописни и криещите се зад тях фонетични особености, на морфосинтаксиса на простото изречение, в частност на падежните значения и употреби, на причастните конструкции, а също и на лексикалното богатство – например на наличието на традиционна природонаучна, философска и друга абстрактна лексика, която се използва и до днес в езика ни, в ранноновобългарските дамаскини.

I. 4. Общо за трудовете, непредставени за конкурс за професор

В споменатите дотук трудове за пръв път се сравняват в диахрония българската и полската предложни системи, поставя се въпросът какво е аналитизъм и доколко е аналитичен българския език, дали всеки балканизъм е признак на аналитизъм, какво е значението на предлога. Въз основа на конкретен анализ се предлага обосновано и различаващо се от традиционното виждане за развитието на значенията и употребите на падежите в българския език през предписмената епоха, в среднобългарски и ранноновобългарски – показва се например, че творителният и местният падеж не „отмират“ още в среднобългарски и че в Чергедските молитви няма съчетание от предлог *на* и дателен падеж. Поставя се и въпросът за приемствеността в областта на абстрактната лексика в многовековното развитие на българския книжовен език, както и за връзката между развитието на езика и историческите условия в лингвогеографски смисъл и в смисъл на взаимодействие между близкородствени езици.

II. ТРУДОВЕ, ПРЕДСТАВЕНИ ЗА КОНКУРСА

II. 1. Хабилизационен труд за професура

Хабилизационният труд, който представям за конкурса за професор, е озаглавен *Следистория на българския език: български език на Балканите, спомени за българско минало, противоречиво и динамично настояще*. Издаден е от Факултета по славянски филологии и Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ през 2018 г. в обем от 584 стр. Съдържа конкретни анализи на терени

материали и писмени източници и съответни изводи и се състои от 12 глави и заключение.

Гл. I представя научноизследователски проект „Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България“, по който са събрани повечето материали, анализирани в книгата.

Гл. II разглежда взаимоотношението между език, народностно съзнание и историческа памет по българските земи на Балканите, както и явления като антибългаризъм, смяна на книжовния език, смяна на народностното съзнание, смяна на името на езика, пренаписване на местната история. Подчертава се, че народностното съзнание и традиционните названия на езиците на Балканите водят началото си от средновековието и затова са необосновани твърде разпространените в популярната, а отчасти и в научната литература твърдения, че преди XIX в. никой на Балканите не е знаел какъв е по народност и че народностното съзнание тук е създадено от националните пропаганди на XIX и XX в. Показаното в следващите глави наличие и до ден днешен на българско съзнание, на спомени за българско минало и на усещане, че местния език е български, на различни места по Балканите показва, че институционализираният антибългаризъм не е постигнал пълен успех.

Въз основа на впечатления от общуването на български език в Албания в **Гл. III** се въвежда понятието *алократичен (инодържавен) речев етикет*. Анализ на източници от XIX в. показва, че архаичността на българоезичния речев етикет в Албания е само относителна.

На основата на аудио- и видеоинтервюта и лични впечатления от експедиции, проведени през 2009–2012 г., както и на архивни и други материали, в **Гл. IV** е представено с. Бобощица, близо до Корча в Югоизточна Албания. Разглежда се как бобошци наричат местния език, как се гордеят със своята автохтонност и с произхода си от Средновековната българска държава и от легендарния град Девол, разположен в средата на третата част на тогавашното Българско царство. Представени са и анализирани интервюта с местния жител – пенсиониран машинен инженер – г-н Ильо Кунешка, в които той говори за хилядолетното присъствие на българите в родния му край, за борбите им срещу гръцкия Корчански владика, за добрите качества на българите, за това, че България е тяхната „стара татковина“. Посочва се, че знанието му за българите и за България е предадено устно – от баща на син – по механизмите на фолклора. Анализира се и съвременното състояние на местния диалект с оглед на неговата еволюция в сравнение с документираното от А. Мазон и с оглед на койнеизацията му.

Гл. IV-A представя архивни материали за Бобощица: по Иван Снегаров, по Андре Мазон и според ръкописния архив на съвременното бобошенско дружество „Кай нас“. Материалите по А. Мазон са снабдени с превод от гръцка катаревуса и френски на съвременен български. Ръкописният архив, сниман от мене лично при полеви условия през 2009 г. е представен в снимков материал, с кирилска транскрипция на българоезичните текстове в него и с обяснителни бележки.

Гл. V е посветена на Югозападно Косово и прилежащия район на Албания. Тук след разпадането на Югославия сред местното мюсюлманско българоезично население на север от Шар планина – в областите Гора и Жупа – се наблюдава поява или възраждане на българско съзнание и пробългарска национална ориентация. Представени са разнообразни факти и най-вече интервюта с местни

жители. Някои колеги, особено извън България, са учудени от такова неочаквано за тях българско възраждане. За да им помогна, представям и възгледи от началото на ХХ в., които наричам „модел на Артур Хаберланд и Афанасий Селищчев“ и които достатъчно добре обясняват културно-историческите и езикови предпоставки за това възраждане.

Гл. VI представя две съвременни автохтонни краеведски книги от Югоизточна Албания – на Сотир Дамко за Бобошица и на Лазо Нестори за Върбник. Първата книга е написана на албански, а втората с албанска латиница на местния български диалект. В книгите се разглежда миналото и настоящето на двете села, традиционният им и съвременен бит и култура, както и проблемите, пред които те са изправени. И двамата автори се гордеят с българските корени на родните си места, с връзките им със средновековната Българска държава, с високото образование и професионална квалификация на земляците си.

В Гл. VII се анализират езиково и съдържателно югозападнобългарски текстове от 50-те и 60-те години на ХІХ в. от Димитър Македонски, Партений Зографски и Константин Миладинов. Прави се изводът, че трябва да се прави разлика между тях и текстовете с преобладаващо централнозападнобългарски особености от 30-те до 50-те години на ХІХ в. – на Неофит Рилски, Сава Радулов, Христки Павлович и Константин Фотинов, защото едните и другите не са от едно и също време и имат различна диалектна основа. Разглежданите текстове са изпълнени с горещ български патриотизъм. На всички езикови равнища, но най-вече на лексикално и правописно те са част от общобългарския книжовноезиков процес и не са предистория на създадената през 1945 г. книжовна норма в Република Македония, която е свързана по-скоро със сръбската и хърватската книжовноезикова традиция. Те също така не са – на семантично равнище – предистория на официалния антибългарски македонизъм.

Анализът на ритъма на поезията на Райко Жинзифов, осъществен в Гл. VIII, установи в нея акцентуационна диглосия между речта на човека от народа и речта на интелегента (включително и на автора), която доказва появата през ХІХ в. на общобългарски културен идиом – с обща наддиалектна ритмична структура на речта на тогавашните образовани българи, включително и от географската област Македония. Разглежданият текст на Р. Жинзифов също е наситен с горещ български патриотизъм.

Гл. IX разглежда употребата на банатската българска книжовна норма и книжовната норма на Република Македония в печатни издания в съвременна България. Езикът на публикации от граждани на Република Македония, открито заявяващи българската си националност, е разделен на няколко типа в зависимост от мястото му в конитинуума между книжовните норми в Република Македония и в съвременна България. В него двете норми, възприемани от авторите като варианти на родния им език, претърпяват хибридизация до сливане, а доближаването до съвременната българска норма, както в отделни случаи и до българската книжовноезикова практика от ХІХ в., е съзнателно търсен езиков белег за принадлежност към българската нация.

Последните две глави на настоящата книга (Гл. X и XI) са посветени на българския език вътре в рамките на съвременна България и на отношението на българската интелигенция, включително и на професионалните филолози, към

него. Разглежда се стихийно протичащата, а донякъде и съзнателно провеждана в него релексикализация (преназоваване) и по-нататъшна окцидентализация, както и разнообразни прояви на езикова некомпетентност, езиков снобизъм и езиков упадък на различни езикови равнища в публичната реч и най-вече в средствата за масово осведомяване. Видното от приведените данни небрежно отношение не само към публичната реч, но и към професионалната реч на филолозите и към езиковедската терминология се обяснява с неблагоприятната психологическа нагласа към традиционните изразни средства от домашен или одомашнен произход в съвременна България и с отношението към езика като към мода, която трябва постоянно и стихийно да се обновява, следвайки чужди образци на поведение, а не като към сравнително устойчива част от културното наследство на народността и като към символ на нейното достойнство. В същия смисъл се разглеждат и психологическите пречки пред използването на иначе големите възможности на българското словообразуване. Прави се и връзка между разискваните въпроси и съвременното образование. Предлага се модел на културна дублетност както в езиковото поведение като цяло, така и в терминологията, с умерена употреба на окцидентализми и с предимство за употребата на техните традиционни или нови западни съответствия. Това е модел, близък до традиционната българска езикова практика, който създава усещане за добър стил, естетика и достойнство на езика.

В *Заключението* се сравняват и обобщават проблемите на старите и нови български общности зад граница като: натиск на глоболизиращата се масова култура и на налагащи монопола си световни езици; недостатъчно владение на изразните средства на българския език поради недобро (или никакво) българско образование; естествена тенденция към загуба на българския език в чуждоезикова среда, свързана с нуждата от изучаването му като чужд; тенденция българският език да служи преди всичко като разговорен вътре в общността, а останалите му функции да са ограничени и дори напълно да отсъстват; интерес към образование в чужбина или към образование в България, но не на български език; проблематичност на българската терминология, българското словно богатство и езиков строеж поради предразсъдъците и слабостите на българската интелигенция и липсата на някои образователни приоритети; силно изразен исторически процес на излизане от българската народност.

II. 2. Публикации, свързани тематично с реабилитационния труд

С представения реабилитационен труд за професура са свързани тематично и повече или по-малко текстологично следните статии и студии: № 31, 34, 36, 37, 40, 41, 43, 45.

II. 3. Публикации, посветени на историята на българската падежна система и на значението на падежа

Това са статии и студии, разглеждащи архаични падежни значения в старобългарски (№ 21), значенията и употребите на падежите в среднобългарски (№ 17) и ранноновобългарски (№ 28). Изследването на конкретния материал води до следните изводи:

а) старобългарските падежни значения и употреби са по-архаични от падежните значения и употреби в съвременните славянски езици;

б) среднобългарските падежни значения и употреби от XIV в. са с общославянски характер и в тях отчасти се проявяват общославянски тенденции; наложилата се във филологическите среди представа, че среднобългарският език е безпадежен е необоснована и невярна;

в) ранноновобългарските падежни значения и употреби от XVII в. са подобни на гръцките след X в., на румънските и албанските, което наложи въвеждане на понятието *падежна система от новобалкански вид (тип)*;

Обобщаващ труд по темата за общославянския вид на среднобългарската падежна система и за новобалканския вид на ранноновобългарската падежна система е студия № 29. Друг обобщаващ труд, опитващ се да установи времето, мястото и историческите условия, при които се осъществява балканизацията на българското именно склонение е статия № 46. Статия № 32 добавя към въпроса за ранноновобългарската падежна система идеята, че при нея падежите се специализират за изразяване на частите на изречението, като безпредложните именителен, дателен и винителен падеж се специализират за въвеждане на частите на изречението, които са непосредствено свързани с предиката, а конструкции от предлози с винителен падеж – за въвеждане на обстоятелствени пояснения, т.е. съществува йерархия между падежните конструкции, отразяваща йерархията на синтактичните връзки в изречението.

Обзорна студия, разглеждаща начина, по който търсим смисъла на падежната морфема, е № 30. В нея се поставя въпросът може ли падежът да има инвариантно значение.

II. 4. Езикът и обществото на праславяните във връзка с техния произход и прародина

Като преподавател по сравнителна граматика на славянските езици ми се налага да правя обзори и да изказвам критично мнение по въпроса за езика и обществото на праславяните във връзка с техния произход и прародина. Скромни приноси към тая прекалено обемна и твърде спорна област съдържа написаната от мене част на учебника *История на славянските езици (очерци с текстове). Том I. Западни славяни*, а също статия № 23, студии № 33 и 44. В тях се изразява доверие към възникнали в средата и втората половина на XX в. възгледи, според които съществуващите между днешните славянски езици и диалекти разлики не са наследени от прародината, а са придобити по-късно върху историческите им територии, като праславянският език се разпространява в Средна, Югоизточна и Източна Европа не чрез бавно еволютивно разселване на мирни земеделци, а защото става лингва франка в управляваното от прабългари и авари варварско общество. Друго съвременно виждане, което заслужава доверие, е че във фонетично отношение праславянският език преди V в. не се е различавал от балтийските езици.

Върху анализ на конкретен старобългарски лексикален и фразеологичен материал (названия за обществени роли и отношения в старобългарския евангелски

текст) в статия № 22 се правят изводи за устройството и езика на предписменото варварско общество.

Въз основа на широка типологична съпоставка и на анализ на конкретен старобългарски материал в статия № 38 се опровергава широко разпространената в славистиката представа, че богато застъпените в старобългарски разнообразни причастни конструкции се дължат на гръцко и латинско книжовно влияние. Предлага се виждането, че още през средновековието славянските езици се преустройват от езици от архаичния причастен тип в езици с развит хипотаксис. Посочва се, че и до днес много езици използват или изключително (като съвременния турски), или предимно (като литовския и латвийския) причастни конструкции, които са непознати на съвременните славянски езици, но са били част от типологичната характеристика на праславянски и старобългарски.

II. 5. Книжовноезикови стилове и влияния върху българския език от XVIII и XIX в.

Взаимодействието между късносредновековната сръбско-българска безюсова книжовна традиция, източнославянската църковнославянска традиция и влиянието на гръцките книжовноезикови образци в българската книжовна практика от XVIII и отчасти от XIX в. се разглеждат в статии № 24, 25 и в студия 35. Въз основа на анализ на конкретни текстове българските текстове от XVIII и началото на XIX в. са разделени на няколко групи: силно класицизирани, смесени, умерено класицизирани (типологично съответствие на гръцката умерена катаревуса) и демотически. Всички те са класицизирани на равнище правопис; при умерено класицизираните са класицизирани фонетично лексикалната основа и отчасти окончанията на думите, но морфосинтаксисът е новобългарски; при силно класицизираните и морфосинтаксисът е класически (например падежните употреби и употребата на инфинитив). Постепенното отгласкване от гръцките модели на книжовноезиково поведение се осъществява през XIX в.

II. 6. Славянски и балкански черти в българския език

В статия № 22 въз основа на материал, събран по метода на анкетата се съпоставя взаимодействието на глаголният вид и глаголното време като цяло и конкретно при изразяване на хипотетична модалност в съвременните гръцки, български и полски (като представител на севернославянските езици). Прави се изводът, че българският имперфект от свършен вид с хипотетично значение отговаря по глаголен вид на съответната конструкция в севернославянски, а по глаголно време на съответната гръцка конструкция. Извън подсистемата на миналите времена съществува симетрия между употребата на глаголен вид в съвременните гръцки, български и севернославянски.

II. 7. Механизми за синтагматично свързване и причини за езиковия развой

Диахронното изследване на синтаксиса на простото изречение и в частност на значенията и функциите на формалните падежи ме доведе до идеята, че падежът взаимодейства с различни механизми за синтагматично свързване като словоредът, съгласуването, темо-ремния строеж на изречението и свързаната с него изреченска интонация, определеността, удвояването на допълненията, предложните конструкции, лексикалното значение и извънезиковите знания по специфичен за всеки език начин. Изчезването на формалните падежи при имената например не пречи на съвременния български език да запази свободния си комуникативно натоварен словоред. Анализът на различни възможности за взаимодействие на въпросните механизми показва, че в съвременния български при синтактично двусмислен словоред единствено съгласуването между подлога и сказуемото може в много случаи да различи еднозначно подлога от прякото допълнение. Съгласуването има голямо значение и в редица други съвременни индоевропейски езици, които са запазили свободния си комуникативно натоварен словоред. Затова въведох понятието *съгласувателни индоевропейски езици в Европа*, а по-късно и понятието *синтагматична типология*, а съответните анализи, изводи и идеи представих в статии и студии № 42, 48, 49, 51.

Работата върху механизмите за синтагматично свързване ме доведе до разбирането за сложността и спецификата на причините за разволя в отделните езици и езикови групировки. Това е и темата на критично-обзорните ми статии № 39, 50, както и на статия № 47, в която се разглежда аномалната употреба на определеност и граматичен род при някои именни групи в български.

II. 8. Взаимодействие на българския език със съседни езици

През средновековието Българското царство граничи с различни държави на източните славяни, а в последствие с украинските земи на Полско-литовската държава. Когато през XIV в. възниква самостоятелна Молдовска държава, в нея продължават да се използват тогавашният български и тогавашният украински език с тенденция към смесване и хибридикация в рамките на общата православна традиция, в която постепенно се вливат и румънски елементи. Всичко това е представено в студия № 52, чиято цел е да популяризира темата сред филолозите. В нея е анализиран конкретен текстов материал и се предлага класификация на типовете славянски език в средновековна Молдова.

Доклад № 53 представя българско-гръцки разговорник на Константин Фотинов от 1845 г. с оглед на качествата и рецепцията му като дидактично помагало.

За книги, посветени на българския език в Украйна и на средновековната култура на източните славяни, са рецензии № 20 и 21, а за най-новия том на Българския диалектен атлас – рецензия № 22. Към представяните книги се подхожда критично и аналитично.